

БАЙРАЧНА Л. К.,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 130.2

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ЯК ІМПЕРАТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Виходячи з визнання унікальності історичного процесу, який переживає держава, спираючись на попередні результати, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізовано процес затвердження легітимності влади, розкрито історичні та типологічні особливості процесів легітимації, виявлені основні моделі становлення демократичної легітимації влади як імперативу сталого розвитку держави.

***Ключові слова:** влада, конституційна стабільність, легітимність, процес легітимації, імперативу розвитку держави.*

Исходя из определения уникальности исторического процесса, который переживает государство, опираясь на предварительные результаты, полученные отечественными и зарубежными учеными, проанализирован процесс утверждения легитимности власти, раскрыты исторические и типологические особенности процессов легитимации, выявлены основные модели становления демократической легитимации власти как императива устойчивого развития государства.

***Ключевые слова:** власть, конституционная стабильность, легитимность, процесс легитимации, императив развития государства.*

Based on determination of uniqueness of historical process that is going through state, based on preliminary results obtained by native and foreign scientists, analyzed approval process of government legitimacy, disclosed historical and typological features of processes of legitimation, identified main formation models of democratic legitimation of power as a sustainable imperative development of state.

***Key words:** power, constitutional stability, legitimacy of process of legitimation, an imperative of national development.*

*Легітимність подібна чарівникові
який безперешкодно створює необхідний порядок за допомогою довіри.*

К. Ясперс

Вступ. Складність вивчення соціальної реальності полягає в складності самого об'єкта вивчення. Французький філософ Гастон Башляр часто повторював: «Просте – це не що інше, як спрощене» [3, с. 55]. При цьому він доводив, що наука може розвиватися тільки піддаючи сумніву прості ідеї. Мені здається, що подібний сумнів є необхідним і в соціально-правових науках, де ми занадто легко задовольняємося очевидними уявленнями, які черпаємо з повсякденного досвіду і доброго знання наукових традицій.

Категорії, які досліджуються в представленій роботі (конституційна стабільність, легітимність влади, кризи легітимності влади), є предметом дослідження не одне століття, але зміни життєвих реалій, нові тенденції, суперечності між універсальними цінностями і егоїстичними інтересами пануючої еліти, між ідеєю демократії і соціально-політичною практикою потребують подальшого вивчення даних явищ.

Постановка завдання. Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про те, що у європейській і американській науці питання легітимності влади мають стійку дослідницьку традицію. В останні десятиліття в зарубіжній політико-правовій та філософській науці були опубліковані сотні робіт, присвячених даній темі. У них досить докладно розкриті її теоретичні, методологічні та історичні аспекти. Однак у сучасній правовій науці склався певний дефіцит робіт, присвячених питанням легітимності влади стосовно країн Східної Європи та України, особливо, що стосується нинішнього, певною мірою унікального періоду їх розвитку. Унікальність цього процесу є загальновизнаним фактом. Фактично він передбачає глибокі перетворення і в політичній, і в економічній сфері, а якщо взяти до уваги характер попередньої економічної системи, то такому процесу немає історичних прецедентів. У роботі поставлена мета, виходячи з визнання унікальності історичного процесу, який переживає держава, спираючись на попередні результати, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізувати процес затвердження легітимності влади, розкрити історичні та типологічні особливості процесів легітимації, виявити основні моделі становлення демократичної легітимації влади як імперативу сталого розвитку держави.

Результати дослідження. Влада – багатовимірний, багатозначний політичний і правовий феномен, який виступає регулятором суспільного життя. Вона дозволяє організувати суспільне життя, яке не можливе без підкорення всіх учасників єдиній волі; забезпечує реалізацію спільних інтересів різних соціальних груп; підтримує цілісність і відносну стабільність суспільства.

Гасло «стабілізації» є, безперечно, одним із найбільш популярних у політичній риторичі України останніх років. Однак раціональне використання поняття «конституційної стабільності» в науковому аналізі сучасного політичного процесу не є можливим без попереднього ознайомлення з поширеними в західній науці трактуваннями даного терміну. Перерахуємо деякі з них:

а) насамперед, стабільність розуміється як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, що дозволяють у кризовій ситуації впоратися з ним. Конкретизуючи дану трактовку, шотландський вчений Ф. Білі визначає конституційну стабільність, як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, що загрожують «ідентичності» суспільної системи або самому її існуванню;

б) конституційна стабільність інтерпретується і як функціонування одного уряду протягом деякого тривалого періоду часу, що припускає, відповідно, його вміння успішно адаптуватися до мінливих реалій. Німецький політолог Е. Ціммерман визначає урядову стабільність саме як здатність політичних адміністраторів управляти все більш ефективно, не зважаючи на збільшення терміну перебування при владі. Він виділяє кілька закономірностей, пов'язаних із досягненням стабільності такого порядку:

– термін перебування при владі уряду обернений пропорційно числу партій у парламенті і прямо пропорційний кількості місць, зайнятих проурядовими партіями;

- однопартійний уряд має більше шансів затриматися при владі, ніж коаліційний;
- наявність фракцій у складі уряду знижує його шанси на збереження при владі;
- чим сильніша роздробленість сил у парламенті (включаючи опозицію), тим імовірніше недоторканність складу уряду;
- чим більше місць у парламенті мають опозиційні антисистемні сили, тим менша ймовірність тривалого існування уряду [11];

в) конституційна стабільність як відсутність структурних змін у політичній системі або як наявність здатності управляти ними. Іншими словами, в конституційно стабільній системі або політичний процес не призводить до радикальних змін, або якщо такі зміни все-таки спостерігаються, то вони підпорядковані стратегії, яка заздалегідь розроблена правлячою елітою;

г) розглянутий вище підхід близький інтерпретації стабільності, як балансу (рівноваги) політичних сил. Сама ідея балансу сил виникла ще до початку Нового часу у концепції суспільства як гігантського механізму, що складається з кількох автономних одиниць. Згодом ця ідея наклалася вже на існуюче консервативне розуміння суспільства, згідно з яким воно перебуває в стані «природної гармонії»;

д) стабільність інтерпретується також, як модель поведінки і громадський атрибут. У цьому випадку вона пріврівнюється до того становища в суспільстві, при якому його члени обмежують себе соціально прийнятною поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм загрожують дестабілізацією;

е) конституційна стабільність як наслідок легітимності влади. Різні групи вчених трактують легітимність по-різному, бачать неоднакові джерела легітимності влади. Сьогодні багато дослідників вважають за краще говорити вже не про легітимність, а про підтримку населенням даної політичної системи та її фундаментальних цінностей (Д. Заллера) [10]. Але навіть відволікаючись від труднощів інтерпретації самої легітимності, важко сперечатися з тим, що влада, яка нею володіє, може стабілізувати систему, тільки якщо вона при цьому ще й ефективно управляє країною.

Навіть короткий огляд підходів до розуміння конституційної стабільності дозволяє стверджувати, що це багатовимірне явище, вбирає в себе такі характеристики, як збереження системи правління, громадянського порядку, легітимності й надійності керування. Категорія стійкості (стабільності) виступає одночасно в якості характеристики, цілі та гарантії основ конституційного ладу.

Проблема конституційної стабільності значно ускладнюється в тому випадку, якщо мова йде не просто про підтримку в суспільно-політичній сфері балансу сил та інтересів, а й про збереження всіх основ демократичної системи. Якби метою була просто стабільна влада, то її можна було б досягти, надавши можливість одному елементу системи придушити всі інші. Демократія ж виключає таку ситуацію, коли який-небудь політичний інститут (партія, група і т. д.) знаходить абсолютну перевагу над опонентами. Учасники політичного процесу при демократії повинні володіти силою, яка буде достатня для захисту своїх інтересів, але недостатня для монополізації влади.

Таким чином, конституційна стабільність (порядок) є важливою умовою не тільки безпечного існування особистості і держави, але і їх прогресивного розвитку. Відсутність порядку збільшує у сфері політики можливість прояву чисто випадкових факторів і мотивів поведінки, знижує рівень захищеності особи, девальвує авторитет держави, вкрай негативно впливає на його стабільність і політичну лояльність громадян.

На наше глибоке переконання центральним, визначальним елементом конституційної стабільності і функціонування політичної влади є легітимність.

«Легітимність» (від латинського *legitimus* – законний) означає визнання суспільством законності, правомірності офіційної влади. Від осмислення змісту поняття «легітимність» залежить як теоретична картина соціальної реальності, так і характер практичних висновків і рекомендацій емпіричних досліджень, що стосуються, насамперед, умов можливості досягнення та існування згоди та інтеграції в суспільстві. З чого впливає висновок, що

вивчення і концептуалізація даного поняття має безперечне світоглядно-методологічне значення.

Серед науковців, дослідників соціально-правових процесів донині прийнято стверджувати, що вперше вводить термін «легітимність» і тематизує саму проблематику легітимності німецький мислитель Макс Вебер. Однак відомо, що ще до М. Вебера легітимність, як поняття і феномен, в самому кінці XIX століття було проаналізовано німецьким теоретиком права Г. Еллінеком, зокрема в його фундаментальній праці «Загальне вчення про державу», виданій у Росії в 1903 році [2]. Як відомо, Г. Еллінек зробив величезний вплив на творчість М. Вебера, який, у свою чергу, запозичивши ряд ідей і теоретичних підходів Г. Еллінека, переосмислив і розвинув їх у своїх роботах [6]. Зокрема це відноситься до теорії про значення природного права та ідеї легітимності. У Г. Еллінека «легітимність» означає правомірність у природно-правовому сенсі, тобто відповідність соціальної практики уявленням більшості її суб'єктів про її справедливість або розумність. Таким чином, природне право виступає критерієм оцінки легітимності будь-якого порядку. (Цікаво зазначити, що і в нинішній час таке значення визнається за природним правом, яке знайшло подальшу розробку в сучасній концепції прав людини [8, с. 4]). Легітимність по М. Веберу є визнання значущості певних соціальних відносин, які виступають, як можливість орієнтації індивідів на ці соціальні відносини, і необхідна умова, яка визначає соціальну поведінку індивідів. Іншими словами, легітимність є вид визнання, його якість, що забезпечує інтегративність, цілісність соціальної системи. В цілому можна вважати таке визначення поняття легітимності вихідним для подальшого його уточнення і глибокого осмислення означеного М. Вебером феномена [1]. Розвиваючи теорію легітимності, М. Вебер виділив три основних типи легітимності: традиційний, раціонально-легальний і харизматичний.

До історично першого типу легітимності відноситься традиційний. Він характерний для монархічної форми правління, що володіє такими рисами: влада передається за відповідними канонами престолонаслідування; право успадкування престолу освячено стародавніми звичаями, що вказують, хто має право на владу, а хто зобов'язаний підкорятися йому; традиційні норми виступають джерелом відносин панування і слухняності, розглядаються як непорушні, непокура їм веде до застосування каральних санкцій.

Другим типом легітимності влади є раціонально-легальний. На думку М. Вебера, в його основі лежить «царство закону» і вільне волевиявлення громадян. Держави з раціонально-легальним типом влади мають такі характеристики: підпорядкування суспільства не особистостям, а законам; наявність апарату управління, що складається з чиновників, які мають спеціальну освіту; дії органів влади по відношенню до всіх громадян засновані на юридичних нормах і раціональних правилах. Разом із тим норми можуть бути змінені відповідно до встановлених законом процедур.

Третій тип легітимності влади названий харизматичним (від грецького *harisma* – «божественний дар»). Під харизмою розуміють здатності індивіда, даровані йому природою, які виділяють його з натовпу. До харизматичних якостей відносять дар магії і пророцтва, видатну силу духу і слова. Ці унікальні, виняткові властивості дозволяють політичному лідерові бути пророком і вождем, і таким чином утримувати свою владу. Наприклад, Цезар, Наполеон, Ленін, Сталін, Гітлер, Мао Цзедун володіли особливими, властивими тільки їм якостями. Однак особистість є харизматичною не тільки завдяки природним даним, але і завдяки підтримці мас, які потребують такого типу лідера на певному етапі розвитку суспільства. Харизматичний тип легітимності влади існував у різні періоди історії. В даний час він характерний для держав з авторитарним і тоталітарним політичними режимами, що не мають реальних свобод і прав людини.

На наш погляд, легітимність влади не обмежується її трьома типами, які стали класичними. Так, наприклад, англійський дослідник Д. Хелд поряд з уже відомими нам типами легітимності пропонує говорити про такі її види, як:

– «згода під загрозою насильства», коли люди підтримують владу, побоюючись погроз з її боку аж до загрози їх безпеки;

- легітимність, заснована на апатії населення, що свідчить про його байдужість до стилю і форм правління, що склалися;
- прагматична (інструментальна) підтримка, при якій владі виказують довіру в обмін на дані нею обіцянки тих чи інших соціальних благ;
- нормативна підтримка, що припускає збіг політичних принципів, які поділяються населенням і владою;
- і нарешті, вища нормативна підтримка, що означає повний збіг такого роду принципів [9].

Деякі вчені виділяють також ідеологічний тип легітимності, який провокує підтримку влади з боку громадської думки в результаті активних агітаційно-пропагандистських заходів, що здійснюються правлячими колами.

Як нам здається, ідеологічна легітимність заслуговує особливої уваги, так як в історії класових держав завжди надавалося істотне, а нерідко першорядне значення ідеологічній підтримці існуючих політичних режимів. Ідеологічна легітимація влади – історична реальність, яку неможливо заперечувати, було б безглуздо ігнорувати прагнення влади до самоствердження за допомогою самовиправдання. Відомо, що монархи прагнули обґрунтувати своє право на панування, використовуючи релігійне марновірство та інші ідеологічні ілюзії і психологічні стереотипи. Інші володарі, як, наприклад, Катерина II, намагалися поставити на службу пануючої влади ідеї французьких просвітителів, а прусська монархія – філософію Гегеля. Таким чином, ідеологічна легітимність виростала з переконання про відповідність влади усталеним уявленням про справедливість, що закріплені в ідеологічних доктринах великих мислителів.

Про роль ідеологічної легітимності переконливо писав Токвіль в 30-х р.р. XIX ст. [7]. У політичних цілях, в образі думок і переконань щодо держави та управління він бачив джерело покори і згоди. Без такого загального переконання жодне суспільство не може процвітати, скажемо більше – існувати, бо без ідей, яких дотримуються всі, неможливі спільні дії, а без спільних дій можуть бути люди, але не може бути ніякого соціального організму. Для існування суспільства необхідно, щоб певні ідеї оволоділи умами всіх його громадян і згуртували їх.

Цивілізовані правлячі еліти в наш час досить добре засвоїли те, що писав Токвіль, а пізніше – неодноразово підкреслювали теоретики марксизму.

У даний час для забезпечення ідеологічної легітимності свого панування еліти використовують міць науково-технічних і інформаційних засобів, утворюючи і підтримуючи індустрію ідей.

Засоби масової інформації давно стали «четвертою владою». «Є сила, – писав Монтеस्क'є, – ще відома століттю Макиавеллі; це преса, довгий час заборонена, але яка поступово набрала силу «четвертої влади. Саме завдяки їй проявляється рух ідей у сучасних народів. Функції преси подібні з функціями поліції: вона виражає потреби громадян, передає скарги, викриває зловживання, беззаконні дії, вона примушує до моральності всіх володарів влади, для чого їй достатньо поставити їх перед обличчям громадськості» [5, с. 65].

Описані типи легітимності влади, як правило, в реальному житті переплітаються і взаємно доповнюють один одного, а сучасні форми легітимації, по суті, виступають модифікацією вихідних форм, позначених М. Вебером. Це дозволяє стверджувати, що проблеми легітимності влади існували й існують у всіх, включаючи демократичну, системах: тільки в одних – більшою мірою, в інших – меншою. Наведені тенденції не здатні пояснити всю повноту проблеми легітимності влади, проте до певної міри дозволяють виділити її важливі аспекти. Як бачимо, легітимність зразка початку XXI століття навряд чи можна пояснити суто в класичних веберівських термінах. Мало того, як показують реалії, криза легітимності вже не спричиняє краху політичного режиму. Режим, який не є достатньо легітимним в очах свого населення, продовжує існувати і розвиватися за власними законами, що, на наш погляд, пояснюється простою відсутністю альтернативи чинній владі. Іншими словами, люди погоджуються на владу, яка їм не до вподоби лише тому, що не бачать іншого варіанта. Та-

кий невтішний висновок означає лише те, що взаємозв'язок між державою і громадянами, який визначався легітимністю, поступово руйнується.

Ми поки що не можемо стверджувати, до чого може призвести такий процес, але проблема відчуження влади від населення і замкнення їх обох на собі є прикметою нашого часу.

Таким чином, як **висновок**, зазначимо: пошук шляхів подолання кризи легітимності і створення стійкої і стабільної політичної системи, яка розвивається – одна з центральних проблем сучасної соціально-правової науки. Політичні процеси, що протікають в Україні та інших країнах, дають нам привід говорити про те, що криза легітимності влади і сучасного політичного порядку стає однією з найбільш актуальних проблем практичної і теоретичної науки.

Дана робота дозволила зробити лише невеликий екскурс у проблему співвідношення понять влада – конституційна стабільність – легітимність, багато аспектів цього багатопланового співвідношення залишилися за рамками даного дослідження або отримали фрагментарне відображення, але навіть розглянуте дозволяє зробити висновок про необхідність створення сучасної теорії легітимності, яка дозволить вичерпно аналізувати процеси, які відбуваються як на пострадянському просторі, так і в сучасному світі в цілому.

І незважаючи на те, що до початку ХХІ століття людство накопичило певний теоретичний і практичний досвід вирішення проблем забезпечення конституційної стабільності, Україні необхідно виробити свій варіант вирішення цих завдань, причому такий, який не тільки відповідає перехідному етапу, який вона переживає, але одночасно спрямований у перспективу.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер. – М.: Прогресс,1990. – 808 с.
2. Еллинек Г. Общее учение о государстве/ Г. Еллинек. – С.-Пб.: Общественная польза,1903. – 532 с.
3. Кузнецов В.Н. Французская буржуазная философия 20 в. / В.Н. Кузнецов. – М., 1970. – 342 с.
4. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография / С.И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с. – 219 с.
5. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М., 1955. – 78 с.
6. Ожиганов Э.Н. Политическая теория Макса Вебера: Критический анализ / Э.Н. Ожиганов. – Рига: Зинатне,1986. – С. 50–52.
7. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль. – М., 2000. – 142 с.
8. Хабермас Ю. К легитимации через права человека / Ю. Хабермас. – Киев, 1999. – 254 с.
9. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. Глобальные трансформации. Политика, экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Д. Перратон. – М.: Праксис, 2004. – 576 с.
10. Zaller J. The Nature and origins of mass opinion / J. Zaller. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 453 с.
11. Zimmerman E. Government Stability in Six European Countries During World Economic Crisis of 1930 s: Some Preliminary Considerations / E. Zimmerman. European Journal of Political Research, 1987. – Vol. 15. – № 1.

